

Стефанчук М.М.

професор кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент

ПРЕДСТАВНИЦТВО АДВОКАТОМ ІНШОЇ ОСОБИ В СУДІ: КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ЧИ КОН'ЮНКТУРНА СКЛАДОВА

Спроба запровадження так званої усіченої «адвокатської монополії» в Україні на здійснення представництва іншої особи в суді спровокувала гучний дискурс щодо її доцільності, своєчасності та затребуваності. Ба більше, її правова регламентація може похизуватися двома висновками Конституційного Суду України (далі – КСУ): Висновок КСУ 2016 року [1] та Висновок КСУ 2019 року [2].

Характерно, що у Висновку 2016 року КСУ виклав правову позицію, згідно з якою доповнення Конституції України ст. 131-2, зокрема, щодо здійснення представництва іншої особи в суді виключно адвокатом, узгоджується з положеннями ст. 59 Основного Закону України стосовно права кожного на професійну правничу допомогу. При цьому, КСУ зазначив, що він виходить з того, що адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права особи на представництво її інтересів у суді.

Стосовно встановлення на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами, КСУ зазначив, що такі винятки можуть бути обумовлені особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права, свободи чи інтереси якої підлягають захисту. Водночас КСУ жодним чином не прокоментував той факт, що законопроектом визначався закритий перелік таких категорій справ та осіб. Нагадаю, що згідно з положеннями ч. 5 ст. 131-2 Конституції України законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді (у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена).

Зрештою КСУ виснував, що пропонована для доповнення Конституції України стаття 131-2 не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

У Висновку 2019 року стосовно законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії), метою якого було визначено забезпечення права кожного на отримання професійної правничої допомоги через скасування адвокатської монополії на надання такої допомоги, КСУ виснував, що запропоновані зміни до Конституції

Україні розширюють можливості здійснення представництва в суді, а також зауважив, що поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді», оскільки надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом. А з аналізу ч. 1 ст. 131-2 Конституції України у системному зв'язку з її ст. 59 впливає позитивний обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі лише за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом.

Отже, проаналізувавши згадану вище правову позицію КСУ, викладену у Висновку 2019 року, з певною вірогідністю, можна стверджувати, що у розумінні суду конституційної юрисдикції:

1) представництво іншої особи в суді не є видом правової допомоги, що вимагає її надання професійним правником;

2) держава зобов'язана гарантувати право на професійну правничу допомогу (тобто створити механізм забезпечення реалізації цього права) не кожному, а лише за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом, вірогідно мова йде про механізм безоплатної вторинної правової допомоги, що геть нівелює проголошене у першому реченні ч. 1 ст. 59 Основного Закону України право *кожного* (виділене мною – М. Стефанчук) на професійну правничу допомогу, як одну із конституційних гарантій права на справедливий суд.

Привертає увагу також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Молдавська проти України» (заява № 43464/18) ЄСПЛ, аналізуючи запроваджені в Україні конституційні обмеження щодо представництва іншої особи в суді на предмет їх відповідності ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд), зауважив, що навіть більш широке обмеження вільного вибору захисника, яке звужує його лише до адвоката перед усіма судами, само по собі не може підняти питання за статтею 6 Конвенції, оскільки для забезпечення ефективного захисту особи можуть вимагатися конкретні юридичні кваліфікації, однак таке обмеження права заявника повинно мати достатню підставу у внутрішньому законодавстві, щоб уникнути свавілля [3].

Отже, на конституційному рівні наразі проголошене право кожного на професійну правничу допомогу, що у системному зв'язку зі ст. 131-2 Основного Закону України включає в себе, у тому числі, взяті на себе державою позитивні зобов'язання щодо гарантування кожному представництва його інтересів у суді адвокатом як виду правової допомоги, що набуває ознак професійної правничої у разі надання її адвокатом.

У цьому аспекті заслуговує на підтримку позиція Н. Бакаянної про неприйнятність відмови від високих стандартів судочинства, які

передбачають участь у судових процесах висококваліфікованих, професійних представників, з огляду на європейський вектор розбудови правової держави [4, 10].

З огляду на закріплену конституційну гарантію права на професійне правниче представництво іншої особи в суді, дискусійними видаються положенням Закону України від 18.12.2019 року № 390-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення», з огляду на те, що будь-які спроби обійти виконання державою свого обов'язку щодо забезпечення кожному права на професійну правничу допомогу, зокрема шляхом розширення кола осіб, що можуть здійснювати самопредставництво юридичної особи, можуть бути розцінені як такі, що обмежують таке право.

В експертному середовищі слушно зазначається про спірність правової природи самопредставництва юридичних осіб, у тому числі суб'єктів владних повноважень, оскільки за своєю сутністю воно охоплюється змістом категорії «представництво», а отже штучна поява самопредставництва обумовлена потребою у врегулюванні відносин представництва інакше, ніж у Конституції, та без внесення змін до неї [5]. Крім того, практика застосування положень цього Закону засвідчила правову невизначеність низки питань, зокрема щодо кола осіб, які можуть здійснювати таке самопредставництво юридичної особи, та переліку документів, якими можуть належно підтверджуватися такі їхні повноваження.

За таких обставин у професійному правничому середовищі висловлюються застереження про певну політичну вмотивованість, притаманну як під час запровадження монополії адвокатури, так і щодо її скасування [6]. Водночас реальне забезпечення права на справедливий суд можливе лише у разі інституційної стабільності визначальних складових системи правосуддя, передусім – адвокатури, як професійної самоврядної інституції, що сприяє здійсненню правосуддя. За таких обставин важливого значення набуває збереження закріплених в Основному Законі України конституційних гарантій, скасування або обмеження яких, обумовлене зміною політичної влади, прогнозовано може призвести до перетворення конституційних гарантій на складові політичної кон'юнктури.

Отже, як для юридичної спільноти, так і для суспільства важливим є сталість законодавства щодо процесуального представництва. З огляду на це законодавчі напрацювання щодо особливостей реалізації представництва інтересів особи в суді повинні слідувати конституційним змінам, однак не таким, що обмежують гарантоване право на професійну правничу допомогу, а таким, що визначають державне регулювання права на доступ до суду відповідно до потреб і ресурсів суспільства та окремих

осіб. У цьому контексті видається прийнятним варіант викладення ч. 5 ст. 131-2 Конституції України у такій редакції: «Законом можуть бути визначені винятки виключного представництва адвокатом іншої особи в суді». Водночас з приводу доцільності та затребуваності таких винятків, відповідно до вимог міжнародних стандартів, у кожному випадку повинні бути проведені консультації з професійною організацією адвокатури.

Список використаної літератури:

1. У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України: Висновок Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. Справа № 1-15/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 11. Ст. 477.

2. У справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України: Висновок Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. Справа № 2-248/2019(5580/19). *Офіційний вісник України*. 2019. № 94. Ст. 3129.

3. European Court of Human Rights. Fifth section. Case of Kateryna Makarivna MOLDAVSKA against Ukraine (Applications no. 43464/18). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193900> (дата звернення 30 Жовтень 2020).

4. Бакаянова Н. М. Слово на підтримку адвокатури. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. № 2-3. С. 9-11.

5. Самопредставництво юросіб: рівняння з багатьма невідомими. URL: https://zib.com.ua/ua/141950-samopredstavnictvo_yurosib_rivnyannya_z_bagatma_nevidomimi.html.

6. Адвокатська монополія в судах: поточний стан, виклики та очікування. URL: <https://legalhub.online/blogy/advokatska-monopoliya-v-sudah-potochnyj-stan-vyklyky-ta-ochikuvannya>.